

Historische plattegronden
van
Nederlandse steden

deel 10

DEN HAAG

samengesteld door

S. Groenveld
W.E. Penning
C.J.J. Stal

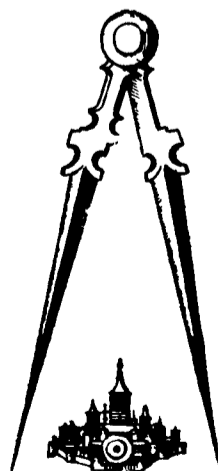
met medewerking van

B. Mousavi

onder redactie van

P. Ratsma

Inhoud

I	Inleiding	3
II	Van grafelijk hof tot 'Wereldstad aan zee' De ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag	5
III	Meer nut en minder sier Geschiedenis van de cartografie van Den Haag, ca. 1530-ca. 1900	43
IV	De gedrukte plattegronden van Den Haag en Scheveningen; een cartobibliografisch overzicht tot 1900	115
V	Bronnen & Literatuur	163
VI	Lijst van de plattegronden in facsimile	172
VII	Lijst van afgebeelde kaarten, prenten enz.	174
VIII	Register	179
IX	Summery	191

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van:

Gemeente Den Haag

KA 210 236: 10

Prins Bernhard **Cultuurfonds** Zuid-Holland/'s-Gravenhage

Frans Mortelmans Stichting

Stichting Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

ISBN 978 90 6469 838 5

© 2007 Uitgeversmaatschappij Canaletto/Repro Holland, Alphen aan den Rijn, Holland.

Printed in the Netherlands.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without permission from the publisher.

VI Lijst van de plattegronden in facsimile

1. Ca. 1560.

[Haga comitis].
[Jacob van Deventer].
Noorden boven.
Schaal [ca. 1 : 8.300].
Pen en penseel in kleur ; 43,5 x 56,5 cm.
Met carton 17 x 17 cm.
Origineel: Biblioteca Nacional Madrid, Manuscritos Ms Res 200, nr. 29, 33v-34r.
Reproductie: 95%.

2. 1570.

Haga comitis in hollandia.
's-Gravenhage, anonieme kopie 1658.
Noorden boven.
Schaal onbekend.
Olieverf op doek ; 119 x 152 cm.
Origineel: Haags Historisch Museum, 1980-0011-SCH.
Reproductie: 35%.

3. 1598.

[s-Gravenhage].
[Jacques de Gheyn II].
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.000].
Gravure ; 38 x 54 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0242 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 002.

4. 1603 (18^e eeuwse kopie).

[Vestingkaart van 's-Gravenhage].
[Hans van Grol].
Schaal onbekend.
Penseel in kleur ; 81 x 77cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0505 Alg.
Reproductie: 45%.

5. 1616.

Geometrische gront, en verheven Teykening ofte Caerte van s'Gravenhage.
Cornelis Bos en Juri Faes Jacobsz. van Harn.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 1.375].
Ets en gravure ; 105 x 125 cm.
Origineel: Bodel Nijenhuis Leiden, P 16-N51.
Reproductie: 65%.
Cartobibliografie DHG 005, staat III.

6. 1632.

Haghe.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 10.200].
Gravure ; 15 x 23 cm.
Uit: Marcus Zuerius Boxhorn, *Theatrum sive Hollandiae Comitatus et Urbium Nova Descriptio* (1632) of *Tonneel, ofte beschrijvinge des landts ende steden van Hollandt ende West-Vrieslandt* (1634).
Origineel: Haags Gemeentearchief, kl. 0399 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 007.

7. 1649.

Haga Comitatus vulgo's Graven-hage.
Ioan Blaeu.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.750].
Gravure, ingekleurd ; 38 x 50 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0255 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 009.

8. 1665-1667.

[Afbbeeldinghe Van s Gravenhage Gelijk Nu De Selve Gelegen Is Inden laere van 1665 Met Haere Straeten Kercken Huysen ende Waters Soo Buyten als binnen Grafften].

Cornelis Elandts en Anthony van Zijlvelt.

Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.750].
12 bladen : ets en gravure ; 133 x 123 cm ; met randtaferelen 155 x 175.
Origineel : Haags Gemeentearchief, extra gr. 0266 Alg.
Reproductie: 75%.
Cartobibliografie DHG 013, staat II. (zonder titel)

9. 1717.

Nieuwe Platte Grond van 's Gravenhage met de Publicque Gebouwen opgedraagen aan de Edele Achtbare Heere Burgermeesters en Regeerders der selve stede.
Jean Rousset [de Missy] en Anna Beek.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.550].
Ets en gravure ; 66 x 56 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0009b Alg.
Reproductie: 95%.
Cartobibliografie DHG 024, staat II.

10. na 1730.

Haga Comitum [Germ. Graven-Haag Gall. La Haye] Sedes Ordinum Belgii Foederati ichnographica & cum facie aedificiorum ipsa publicorum representata.
[Homann'sche Erben].
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.600].
Ets en gravure ; 51 x 57 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0011 Alg.
Reproductie: 75%.
Cartobibliografie DHG 031, staat II.

11. 1747.

Nieuwe Afbbeelding van s Gravenhage = Nouveau Plan de la Haye.
Iven Besoet.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 4.000].
Ets en gravure ; 45 x 68 cm.
Origineel: Den Haag, Haags Gemeentearchief, gr. 0282 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 037, staat II.

12. 1755.

Nieuwe Grondteekening van 's Gravenhage = Nouveau Plan de la Haye.
Hendrik Florisz. Scheurleer.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 6.600].
Ets en gravure ; 27 x 41 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, kl. 0418 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 038, staat II.

13. 1767.

Nouveau Plan de La Haye.
Abraham Isaac Polak.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 3.800].
Gravure ; 47 x 56 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0293a.
Reproductie: 80%.
Cartobibliografie DHG 039, staat III.

14. 1823.

Plan de La Haye et de ses environs.
Leonardus Schweickhardt.
Noordwest boven.
Schaal [ca. 1 : 10.300].
Ets en gravure ; 31 x 44 cm.
Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0307 Alg.
Reproductie: 100%.
Cartobibliografie DHG 047, staat I.

15. Ca. 1820.

Kaart van de gemeente van 's Gravenhagen gelegen in de provincie Zuid-Holland volgens de perceelsgewijze plans voor het kadaster.

Karel Edouard Machen en Ferdinandus Felix Joseph Machen en Willem Jacob van Campen.

Schaal 1 : 15.000.

Pen en penseel in kleur ; 63 x 96 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, BNR 496, plans, inv. nr. 1.

Reproductie: 50%.

16. 1833.

Nieuwe Kaart van s'Gravenhage = Nouveau Plan de La Haye.

Zeger Reyers en Petrus Augustus Beretta en Cornelis Johan Zurcher.

Noordwest boven.

Schaal [ca.1 : 5.180].

Steendruk ; 35 x 44 cm ; met randtaferelen 47 x 55 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0018 Alg.

Reproductie: 80%.

Cartobibliografie DHG 050, staat I.

17. 1839.

Nieuwe Kaart van 's Gravenhage met de omliggende Dorpen en Buitenplaatsen.

Simon Willem van der Nooraa en Willem Cornelis van Baarsel & Petrus Nicolai Tuyn.

Noordwest boven.

Schaal 1 : 20.000.

Gravure ; 65 x 95 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0605 O.

Reproductie: 80%.

Cartobibliografie DHG 053, staat II.

18. Ca. 1847.

Platte Grond der Stad 's Gravenhage.

Elias Spanier.

Noordwest boven.

Schaal [ca. 1 : 10.200].

Steendruk ; 20 x 19,5 cm ; met randtaferelen 29 x 25 cm

Origineel: Haags Gemeentearchief, kl. 0444 Alg.

Reproductie: 100%.

Cartobibliografie DHG 058, staat II.

19. 1868.

Platte Grond van 's Gravenhage.

Carel Evert Last en Isaac Lobatto Rzn.

Noordwest boven.

Schaal 1 : 2.500.

Steendruk ; 95,5 x 95,5 cm.

Origineel: Den Haag, Haags Gemeentearchief, z.gr. 0024 Alg.

Reproductie: 55%.

Cartobibliografie DHG 078.

20. 1873.

Nieuwe kaart van 's Gravenhage en Scheveningen.

Franciscus Verstijnen en Willem Cornelis van der Waeyen Pieterszen.

Noordwest boven.

Schaal 1 : 3.250.

Steendruk in kleur ; 177,5 x 141,5 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0327 Alg.

Reproductie: 65%.

Cartobibliografie DHG 088.

21. 1885.

Nieuwe plattegrond van 's Gravenhage.

H.L. van Hoogstraten.

Noordwest boven.

Schaal [ca. 1 : 6.800].

Steendruk in kleur ; 52 x 41,5 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, gr. 0345 Alg.

Reproductie: 90%.

Cartobibliografie DHG 100, staat II.

22. 1899.

Bladwijzer der Gemeentekaart van 's-Gravenhage.

Joseph Smulders & Co.

Noordwest boven.

Schaal 1 : 10.000.

Steendruk in kleur ; 70 x 55,5 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 41b Alg.

Reproductie: 95%.

Cartobibliografie DHG 130.

23. 1909.

Plan tot uitbreiding van 's-Gravenhage.

Hendrik Petrus Berlage.

Noordwest boven.

Schaal 1 : 20.000.

Steendruk in kleur ; 44 x 58 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0535 AU.

Reproductie: 90%.

24. 1948.

Gemeente 's-Gravenhage.

Noordwest boven.

Dienst S&V.

Schaal 1 : 12.500.

Steendruk in kleur ; 97 x 130 cm.

Origineel: Haags Gemeentearchief, z.gr. 0124 Alg.

Reproductie: 70%.

25. 2007.

Den Haag met Leidschendam, Nootdorp, Rijswijk, Voorburg, Wassenaar en Wateringen.

Noord boven.

Citoplan B.V., Den Haag.

Schaal 1 : 12.500.

Offsetdruk in kleur ; 100 x 105 cm.

Reproductie: 100%.

VII Lijst van afgebeelde kaarten, prenten enz.

Voor de gebruikte afkortingen wordt verwezen naar hoofdstuk V

Illustraties bij hoofdstuk II

'Van grafelijk hof tot 'wereldstad aan zee': de ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag'

1. De groeifasen van Den Haag tussen 1560 en 2006.
Bron: Gemeente Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling (sector Landmeten en Vastgoedinformatie).
2. Kaart van Den Haag en omstreken.
Door C. Sepp, op basis van de kaart van Delfland door N. Cruquius (1712).
Uitgegeven door Isaac Tirion, Amsterdam 1757.
Ets.
HGA, kaartenverz. kl. 0749.
3. De abdij van Loosduinen, gezien naar het zuidwesten.
18de-eeuwse kopie van de kaart door Jan Potter, 1569.
Pen en penseel in kleur.
HGA, kaartenverz. gr. 1856.
4. Stichting van het Binnenhofcomplex door graaf Willem II.
Door F.H. Weissenbruch naar een tekening van C. Rochussen, 19de eeuw.
Houtgravure.
HGA, prentenverz. kl. B 3593.
5. Het grafelijk hof onder graaf Floris V.
Anonieme reconstructietekening, begin 20ste eeuw.
Pen in zwart.
HGA, prentenverz. gr. A 1268.
6. Het Spui en omgeving.
Detail uit de plattegrond, vervaardigd in 1663 door Cornelis Elands naar een origineel uit 1570.
Olieverf op doek.
HHM 0000-0051-SCH.
7. Gezicht op Binnenhof en Hofvijver.
Door J. Savery, 1592.
Ets.
HGA, prentenverz. kl. B 1354.
8. Den Haag ca. 1560.
Uitgegeven in 1894 door Gebrs. Belinfante op basis van de kaart door J. van Deventer (ca. 1560)
Steendruk in kleur.
Cartobibliografie: DHG 119.
HGA, kaartenverz. kl. 0387a.
9. Het Voorhout en omgeving.
Detail uit de plattegrond, vervaardigd in 1663 door Cornelis Elands naar een origineel uit 1570.
Olieverf op doek.
HHM 0000-0051-SCH.
10. Kaart van de 'nieuwe vaert', met ontwerp voor een verlenging.
Door Floris Jacobs, 1597.
Pen en penseel in kleur.
HGA, kaartenverz. gr. 1143.
11. De nieuwe havens aan het Spui.
Detail uit het perspectief door J. van Londerseel en N. de Clerck, 1614/15.
Reproductie uit 1916 naar de oorspronkelijke uitgave door Joannis Janssonius te Amsterdam.
Cartobibliografie: DHG 004.
HGA, prentenverz. z.gr. 411
12. Vestingplan voor Den Haag
18de-eeuwse kopie naar Hans van Grol, 1603.
Penseel in kleur.
Facsimile: 4.
HGA, kaartenverz. gr. 0506 Alg.
13. Plattegrond van Den Haag, 1657.
Uitgegeven door Joannes Janssonius, Amsterdam 1657, naar Joan Blaeu (1649).
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 011.
HGA, kaartenverz. gr. 0259 Alg.
14. Het Plein, gezien naar de Korte Vijverberg.
Door Jan van Call, 1690.
Pen en penseel.
HGA, prentenverz. Kl. A 666.
15. Plan voor de Prinsegracht en omgeving.
Door Pieter Floris van der Salm, 1642.
Pen in zwart, penseel in kleur.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0943.
16. Gezicht op de Prinsegracht vanaf de Grote Markt.
Door D. Marot jr., ca. 1710.
Gravure.
HGA, prentenverz. kl. B 1361.
17. Perspectief op Den Haag met de 'Nieuwe Uitleg'.
Anoniem, ca. 1730.
Gravure en ets.
HGA, prentenverz. z.gr. 968.
18. Perspectief op de buitenplaats Zorgvliet en de Scheveningseweg.
Door Martinus Berkenboom, ca. 1690.
Ets.
HGA, prentenverz. gr. B 499.
19. De gemeentegrenzen van Den Haag in 1862.
Door P.H. Witkam; uitgegeven door C.J. Brinkman, Amsterdam 1852.
Houtgravure.
Cartobibliografie: DHG 062.
HGA, kaartenverz. kl. 0456.
20. Het Plein 1813 rond 1860.
Door C.C.A. Last.
Steendruk in kleur.
HGA, prentenverz. kl. B 1327.
21. De Rembrandtstraat.
Foto door Leeflang, 1932.
HGA, fotoverz. 0.40732.
22. Perspectief op het Van Stolkpark en omgeving, 1897.
Anoniem, 1897.
Steendruk.
HGA, prentenverz. gr. B 1328.
23. De aanleg van de Laakhaven.
Anonieme foto, 1897.
HGA, fotoverz. 0.40732.
24. Het Sweelinckplein.
Foto door Atelier Alex. van Dijk, ca. 1896.
HGA, fotoverz. 0.68715.
25. Het uitbreidingsplan voor Den Haag, 1907.
Door I.A. Lindo, 1907.
Steendruk.
HGA, agendastuk 1907, nr. 6550.
26. Spoorwijk in aanleg.
Foto door M.L.A.S., 1925.
HGA, fotoverz. Album z.gr. 5.
27. Uitbreidingsplan voor 'Zuidwest'.
Door W.M. Dudok, 1935.
Kleurendruk.

28. De groothandelsmarkt voor groente- en fruit tegenover de Troelstrakade.
Foto door de Dienst voor de Stadsontwikkeling, Gemeente Den Haag, 1973.
HGA, fotoverz. 0.47509.
29. Het structuurplan door W.M. Dudok, 1947.
Uitgegeven door Mouton, 1947.
Steendruk in kleur.
HGA, kaartenverz. z.gr.0549.
30. Plattegrond van Den Haag, 1981.
Uitgegeven door Omnium, Waalwijk 1981.
Steendruk in kleur.
HGA, kaartverz. z.gr. 0220 Alg.
31. De aanleg van de Koningstunnel in 1996-2000.
Foto door Peter van Oosterhout, juli 2000.
HGA, fotoverz. IMF-nr. 300535.
32. Den Haag in 2005, met de namen van stadsdelen en wijken.
Kaart door Bureau MAP, Bert Stamkot, Amsterdam, 2005.

Illustraties bij hoofdstuk III 'Meer nut en minder sier'

1. Het graafschap Holland in de zestiende eeuw.
Door Bernard van den Putte naar Jacob van Deventer, 1558.
Kopergravure.
Collectie Uitgeversmaatschappij Canaletto.
2. Twee ontwerpen voor een ommuring van Den Haag, ca. 1530.
Anoniem, achttiende-eeuwse kopieën.
Pen en penseel in kleur.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0503 en z.gr. 0504.
3. Het 'zuidelijke' gedeelte van de Haagse singels.
Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Bos en Juri Faes, 1616.
Uitgegeven door Hendrick Hondius, Den Haag, en Claes Jansz. Visscher, Amsterdam.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 005, staat III.
Facsimile: 5.
UBL COLLBN P16 N51.
4. Minuut van de plattegrond van Den Haag.
Door Jacob van Deventer, ca. 1560.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
NA, KT, 4.DEF, inv. nr. 1.7.
5. Het wapen van Den Haag op de kopieën van de geschilderde kaart van 1570.
a. Detail uit de geschilderde kopie.
Door Cornelis. Elandts, 1663.
Olieverf op paneel.
HHM 0000-0051-SCH
- b. Detail uit de geschilderde kopie.
Anoniem, 1658.
Olieverf op doek.
Facsimile: 2.
HHM 1980-0011-SCH.
6. Een begrafenisstoet bij de Grote of St. Jacobskerk.
Detail uit de kopie van de geschilderde kaart van 1570.
Anoniem, 1658.
Olieverf op doek.
HHM 1980-0011-SCH.
7. Haga Comititis in Hollandia, 1570.
Naar de door Cornelis Elandts gegraveerde weergave van de geschilderde kaart van 1570.
Door Jan van Call, 1707.
Uitgegeven door Anna Beeck, Den Haag, 1709.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 023.
HGA, kaartenverz. gr. 0238 Alg.
8. Grauenhaghe, T'hoff van Hollant.
Uit: Lodovico Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*.
Uitgegeven door Christoffel Plantijn, Antwerpen, 1581.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 001, staat I.
HGA, kaartenverz. kl. 0390 Alg.
9. Cartouche met twee ooievaars.
Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Jacques de Gheyn II, 1598.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 002.
Facsimile: 3.
HGA, kaartenverz. gr. 0242 Alg.
10. Kaart van Dantzig met een volledige stadsomwalling.
Door Cornelis Bos, 1620-1621.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
Archivum Panstwowe w Gdanska, Gdansk, 300, MP/786.
11. Rondom de kaart van Cornelis Bos en Juri Faes Jacobszoon van Harn.
a. 'Memorie' over Weichselmünde bij Gdansk en handtekening van Cornelis Bos.
Door Cornelis Bos, 1619.
Handschrift.
Archivum Panstwowe w Gdanska, Gdansk, inv. nr. 18-18, 58.
- b. 'Conditie ende besteck' voor waterwerken in Gdansk.
Door Cornelis Bos, 1619.
Handschrift.
Archivum Panstwowe w Gdanska, Gdansk, inv. nr. 18-18, 59.
- c. Cartouche met de namen van Cornelis Bos en Juri Faes Jacobszoon van Harn.
Detail uit de kaart door Bos en Faes, 1616.
Ets en gravure.
UBL COLLBN P16 N51.
12. De lip van de cartouche linksonder uit de kaart door Bos en Faes.
a. Detail uit het exemplaar in de Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis.
Door Cornelis Bos en Juri Faes.
Ets en gravure.
UBL COLLBN P16 N51.
- b. Detail uit een exemplaar van het Haags Historisch Museum.
Door Cornelis Bos en Juri Faes.
Ets en gravure.
HHM 1884-0001-HHI.
13. Geknoei rond de naam van Claes Jansz. Visscher rechtsonder in de kaart van Bos en Faes.
Detail uit het exemplaar in de Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis.
Door Cornelis Bos en Juri Faes.
Ets en gravure.
UBL COLLBN P16 N51.
14. Het Hof en de Plaats.
Detail uit de kaart van Den Haag.
Door Cornelis Bos en Juri Faes, 1616.
Ets en gravure.
UBL COLLBN P16 N51.
15. HAGAE COMITIS celeberrimi totius EUROPAE municipij typus.
Uit: G. Braun en F. Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*. DI. VI.
Keulen 1617.
Uitgegeven door A. Heirat en A. Hogenberg.
Ets en gravure, ingekleurd.
Cartobibliografie: DHG 006.
HGA, kaartenverz. gr. 0244 Alg.
16. Plattegrond van Den Haag.
Detail uit de kaart van Delfland.
Door Floris Balthasarsz. en Balthasar Florisz. van Berckenrode, 1611.
Gravure, ingekleurd.
UBL COLLBN P16 N2

17. Kaart van Den Haag.
Uit: Lodovico Guicciardini, *Descrittione*.
Uitgegeven door Willem Jansz. Blaeu, Amsterdam 1634.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 008, staat III.
HGA, kaartenverz. kl. 0403 Alg.
18. Het huis van de Zweedse ambassadeur Van Dijk aan het Zieken.
Detail uit de kaart van Den Haag.
Door Cornelis Bos en Juri Faes, 1616.
Ets en gravure.
HHM 1884-001-HHI.
19. Het onjuist gevormde Plein met aangrenzende bebouwing.
Detail uit de kaart, uitgegeven door Joan Blaeu.
Anoniem, 1649.
Gravure, ingekleurd.
Cartobibliografie: DHG 009.
Facsimile: 7.
HGA, kaartenverz. gr. 0255 Alg.
20. De Stille Veerkade.
Detail uit de figuratieve kaart van Den Haag.
Door Cornelis Elandts en Anthony van Zijlvelt, 1664-1667, 1681.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 013, staat II.
Facsimile: 8.
HGA, kaartenverzameling extra gr. 0266 Alg.
21. De vesting Rheinberk.
Door Cornelis Elandts, 1669.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
Museum Kurhaus Kleve, Kleef, Sammlung Angerhausen, HZ 161.
22. Stilistische ontwikkelingen in de cartouches van verschillende kaarten.
a. Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Jacques de Gheyn II, 1598.
Gravure.
HGA, kaartenverz. gr. 0242 Alg.
b. Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Bos en Juri Faes, 1616.
Ets en gravure.
UBL COLLBN P16 N51.
c. Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Elandts, 1666.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 014, staat I.
HGA, kaartenverz. gr. 0261 Alg.
23. Decoratieve kaart van de Indische Oceaan.
Door Johannes Leupenius, ca. 1660.
Uitgegeven door Hendrick Doncker.
Ets en gravure, ingekleurd.
Museum Meermanno-Westreenianum, 's-Gravenhage.
24. Gezicht op Den Haag vanuit het noorden met zestien randschilderingen.
Door Jacob van der Croos, 1666.
Olieverf op paneel.
HHM, schilderijenverz. 1862-0003-SCH.
25. De wapens van de Haagse magistraten, in functie tussen november 1665 en november 1667.
Detail uit de figuratieve kaart van Den Haag.
Door Cornelis Elandts en Anthony van Zijlvelt, 1664-1667.
Uitgegeven te Amsterdam door Nicolaes Visscher.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 013, staat I.
HGA, kaartenverz. gr. 0260 Alg.
26. Afbeelding van 's-Graven-hage.
Door Cornelis Elandts, 1666.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 014, staat I.
HGA, kaartenverz. gr. 0261 Alg.
27. Cartouche met de handtekening van Cornelis Elandts.
Detail uit de plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Elandts, 1668 ('1667').
Uitgegeven te Den Haag door H. Gael en J. Tongerloo.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 015.
HGA, kaartenverz. gr. 0264 Alg.
28. Plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Elandts, 1668 ('1667').
Uitgegeven door H. Gael en J. Tongerloo.
Ets en gravure. Legenda in boekdruk.
HGA, Kaartenverz. gr. 0264 Alg.
29. Barokke cartouche linksonder in de plattegrond van Den Haag.
Door Cornelis Elandts (1666), 1682.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 014, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0262 Alg.
30. Het wapen van Holland met Mars en Pax.
Detail uit de figuratieve kaart van Den Haag.
Door Cornelis Elandts en Anthony van Zijlvelt, 1664-1667.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 013, staat II.
Facsimile: 8.
HGA, kaartenverz. extra gr. 0266 Alg.
31. Haga Comitatus Vulgo s Graven-Hage.
Uitgegeven te Amsterdam door Frederik de Wit, 1698.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 019, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0268 Alg.
32. Plan de la Haye en Hollande contenant ses Places, Palais et edifices.
Uitgegeven te Augsburg door Tobias Conrad Lotter, schoonzoon van Matthäus Seutter, ca. 1735.
Ets en gravure, ingekleurd.
Cartobibliografie: DHG 032, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0273 Alg.
33. Plattegrond van Den Haag in achtereenvolgende drukken van De Parivals *Délices de la Hollande*.
a. Anoniem, 1678.
Uitgegeven door Jean Bouman, Amsterdam.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 017.
HGA, kaartenverz. kl. 0404 Alg.
b. Anoniem, 1685.
Uitgegeven door Abraham Wolfgangh, Amsterdam.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 017.
HGA, kaartenverz. kl. 0405 Alg.
34. Verzamelkaart van Den Haag, Delft en Rijswijk.
Door Herman van Loon, 1697.
Uitgegeven door Nicolas de Fer, Parijs.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 018.
UBL COLLBN P16 N64.
35. Neue und accurate Delineation des Welt Berühmten Graven-Hags.
Door Gabriël Bodenehr te Augsburg, ca. 1725.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 027.
HGA, kaartenverz. kl. 0413 Alg.
36. Nieuwe Platte Grond van 's-Gravenhage.
Door Joan Block te 's-Gravenhage, 1740.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 034, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0279 Alg.
37. Plattegrond van 's-Gravenhage.
Uitgegeven door Hendrik de Leth, Amsterdam, 1740.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 035.
HGA, kaartenverz. kl. 0417 Alg.

38. Kaart van Den Haag.
Anoniem, 1745
Uitgegeven door Isaac Tirion in zijn *Tegenwoordige Staat*, Amsterdam 1746.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 036.
UBL COLLBN P16 N76.
39. La Haïe Sejour ordinaire de la Cour Hollandoise. Plattegrond met nieuwe invullingswijze.
Door Charles Inselin, 1705.
Uitgegeven door Nicolas de Fer, Parijs.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 021.
HGA, kaartenverz. kl. 0412 Alg.
40. De geleidelijke vervorming van de Grote of St. Jacobskerk. Details uit de kaarten:
- a. Door Cornelis Bos en Juri Faes, 1616.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 005.
UBL COLLBN P16 N51.
- b. Nieuwe Platte Grond van s Gravenhage.
Door Jean Rousset de Missy, 1717.
Uitgegeven door Anna Beek, 's-Gravenhage.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 024, staat I.
Facsimile: 9.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0009b Alg.
- c. Nieuwe Afbeelding van s Gravenhage.
Door Iven Besoet, 1747.
Uitgegeven door Daniel Langeweg, 's-Gravenhage.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 037, staat II.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0282 Alg.
- d. Nouveau plan de la Haye.
Door Abraham Isaac Polak (1767) 1776.
Uitgegeven door Daniel Langeweg (1767) en H.C. Gutteling (1773 en 1776).
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 039, staat III.
Facsimile: 13.
HGA, kaartenverz. gr. 0293 Alg.
- e. Nouveau Plan de la Haye.
Anoniem, 1785.
Uitgegeven door de Société des Libraires, 's-Gravenhage.
Ets.
Cartobibliografie: DHG 041.
HGA, kaartenverz. kl. 0421 Alg.
41. Rococo-versieringen midden achttiende eeuw.
Details uit de Nieuwe Afbeelding van s Gravenhage.
Door Iven Besoet, 1747.
Uitgegeven door Daniel Langeweg, 's-Gravenhage.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 037, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0282 Alg.
- a. Het wapen van Holland (linksboven).
- b. Het wapen van Willem IV (rechtsboven).
- c. Het wapen van Den Haag (middenonder).
42. Cartouche, in 1705 ontleend aan Cornelis Elandts.
Detail uit de plattegrond La Haïe Sejour ordinaire de la Cour Hollandoise.
Door Charles Inselin, 1705.
Uitgegeven door Nicolas de Fer, Parijs
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 021.
HGA, kaartenverz. kl. 0412 Alg.
43. Abundantia en twee putti.
Detail uit de Nieuwe Platte Grond van 'GravenHage.
Door Joan Block, 1740.
Gravure.
Cartobibliografie: DHG 034, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0279 Alg.
44. Navolgingen in versieringen.
- a. Het Haagse wapen.
Detail uit de Nieuwe Grondteekening van 's Gravenhage (linksboven).
Door Hendrik Florisz. Scheurleer, 1755.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 038, staat I.
Facsimile: 12.
HGA, kaartenverz. kl. 0419 Alg.
- b. De hoorn des overvloeds.
Detail uit dezelfde plattegrond (rechts).
- c. De hoorn des overvloeds.
Detail uit de Nieuwe Afbeelding van s Gravenhage (links midden), waaraan de hoorn van 44.b is ontleend.
Door Iven Besoet, 1747.
Uitgegeven voor Daniel Langeweg, 's-Gravenhage.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 037, staat II.
HGA, kaartenverz. gr. 0282 Alg.
- d. Het Haagse wapen.
Detail uit de plattegrond, uitgegeven door de Société des Libraires.
Anoniem, 1785.
Ets.
Cartobibliografie: DHG 041.
HGA, kaartenverz. kl. 0421 Alg.
45. Den Haag, ingedeeld in wijken en cantons.
Door H. van der Poth, 1812.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
HGA, kaartenverz. gr. 0298 Alg.
46. Een Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel (OAT) van Den Haag.
Pagina met gegevens over de omgeving van de Grote Kerk, 1832.
HGA, BNR 496, inv. nr. 2, Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel, sectie D.
47. De vaststelling van de grens tussen Den Haag en Wassenaar door het kadaster.
Door Johannis van Beek, 1820.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
GAW, OA voor 1895, inv. nr. 885.
48. Kaart van de kadastrale sectie 'D. Paleis'.
Door Karel Edouard Machen, 1832.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
HGA, BNR 496, Kadastrale plans, nr. 36.
49. De Grote Kerk, afgebeeld volgens de methode van het kadaster.
Detail uit de kadastrale kaart van sectie 'D. Paleis'
Door Karel Edouard Machen, 1832.
HGA, BNR 496, Kadastrale plans, nr. 36.
50. Het wachthuisje aan het einde van het Zieken, thans Rijswijkseplein.
Ontworpen door Zeger Reyers.
Door C.C.A. Last, 's-Gravenhage, 1849.
Steendruk.
HGA, prentenverz. kl. B 1442.
51. Nieuwe Kaart van 's Gravenhage met de omliggende Dorpen en Buitenplaatsen.
- a. Het impressum met het Haagse wapen.
Door S.W. van der Noordaa, 1838.
Handschrift, pen en penseel in kleur.
Cartobibliografie: DHG 053.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0605 O.
- b. Detail uit de gedrukte kaart van 1844: Station Hollandse Spoor en de nieuwe spoorlijn tussen Amsterdam en Rotterdam.
Door S.W. van der Noordaa, 1844.
Gravure.
Uitgegeven door Gebroeders Van Cleef, 's-Gravenhage en Amsterdam.

- Cartobibliografie DHG 053, staat II.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0608 O.
52. De toren van de Grote of St. Jacobskerk met 'de slaapmuts'.
Door W.G.F. Bosman, 1931.
Potlood en krijt op karton.
HGA, prentenverz. z.gr. 524.
53. Nieuwe kaart van s Gravenhage.
Uitgegeven door E. Spanier, 's-Gravenhage 1857-1858.
Steendruk.
Cartobibliografie: DHG 065 (N.B.) en staat I.
HGA, kaartenverz. z.gr. 0022 Alg.
54. Cholerakaart en bijbehorende statistiek.
a. Detail van de cholerakaart.
Door Willem Cornelis van der Waeyen Pieterszen, 1866-1867.
Handschrift, pen en penseel, ingekleurd.
HGA, kaartenverz. T 0823.
- b. Detail van de door Van der Waeyen Pieterszen bijgeleverde statistiek.
Handschrift, pen, zwart-wit.
HGA, kaartenverz. T 0823a.
55. De Haagse hofjes rond de Nieuwe Kerk.
Detail uit de Hofjeskaart.
Anoniem, ca. 1878.
Steendruk.
Cartobibliografie: DHG 094.
HGA, bibliotheek Fe 73.
56. Sterftekaart over de tijdvakken 1866-1874 en 1875-1884.
Door L.J. Egeling en A.H. Pareau.
Lithografie: waarschijnlijk John C. Bignell, 1887.
Uitgegeven door de Vereeniging tot verbetering van den gezondheidstoestand te 's-Gravenhage.
Steendruk.
Cartobibliografie: DHG 105.
HGA, bibliotheek Gs 37, dl. I.
57. Het plan der riolen.
Door Willem Cornelis van der Waeyen Pieterszen, 1868.
Uitgegeven door Wed E. Spanier & Zoon.
Steendruk in kleur.
Cartobibliografie: DHG 082.
HGA, kaartenverz. z.gr. 2012 T, z.gr. 2013 T.
58. De nieuwe grens tussen Wassenaar en Den Haag.
Anoniem, 1883-1884.
Steendruk, ingekleurd.
GAW, OA voor 1895, inv. nr. 886.
59. Kaart der gemeente s'Gravenhage.
Onder toezicht van Willem Cornelis van der Waeyen Pieterszen en Carel Evert Last, 1868.
Uitgegeven door J. Smulders & Cie, 's-Gravenhage.
Steendruk.
Cartobibliografie: DHG 079, staat I.
HGA, kaartenverz. HGA z.gr. 0025a Alg.
60. Overzichtskaart bij het eerste gedeelte van de Gemeentekaart van 's-Gravenhage.
Mogelijk door Pieter Bourdrez, 1895.
Uitgegeven door J. Smulders & Co., namens het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage.
Steendruk in kleur.
Cartobibliografie : DHG 121.
HGA, Kaartenverz. gr. 2113 Alg.
61. Uiteindelijk gewenste deelkaarten van de Gemeentekaart.
Intekening met de hand door Isaac Anne Lindo, 1895.
Uitgegeven door de Gebroeders Belinfante, 's-Gravenhage.
Steendruk, ingekleurd.
HGA, agendastukken 1895, nr. 4550 (10 juni).
62. Cartouche in de Plattegrond der gemeente Rotterdam.
Door Charles Rochussen (1886), 1895.
Uitgegeven door de Gemeente Rotterdam (Bureau der Gemeentewerken), derde druk 1895.
Steendruk.
Collectie GA Rotterdam, I 97.

Illustraties bij hoofdstuk IV Cartobibliografie

- Gravure naar de door Cornelis Elandts geschilderde kopie van de geschilderde kaart van 1570 .
Door Gerrit van Giessen, 1730.
Uit: Jacob de Riemer, *Beschryving van 's Graven-hage*. Delft 1730.
Uitgegeven door R. Boitet.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 029.
HGA, kaartenverz. gr. 0239 Alg.
- Den Haag met op de voorgrond Vulcanus en Adonis.
Anoniem, 1724
Uit: David Fassmann, *Der, auf Ordre und Kosten Seines Kayzers, reisende Chineser*. Leipzig 1724.
Ets.
Cartobibliografie: DHG 026.
HGA, kaartenverz. kl. 0406 Alg.
- Een verouderd beeld van Den Haag.
Door Jacobus Harrewijn, 1720
Uit: Jean Baptiste Christyn, *Les Délices des Pays-Bas*. Brussel 1720.
Uitgegeven door Fr. Foppens.
Ets.
Cartobibliografie: DHG 025, staat I.
HGA, kaartenverz. kl. 0409 Alg.
- Nieuwe Kaart der residentie 's Gravenhage.
Door Cornelis Joannes Covens en Daniël Veelwaard jr., 1830.
Uitgegeven door Mortier Covens & Zoon, Amsterdam.
Ets en gravure.
Cartobibliografie: DHG 048.
HGA, kaartenverz. gr. 0310 Alg.
- Nieuwe platte grond der stad sGravenhage.
Door Hendrik Reding, 1837.
Uit: *Guide des Etrangers dans la ville de La Haye et ses environs*. 's-Gravenhage 1837 .
Uitgegeven door F.J. Weygand.
Steendruk.
Cartobibliografie: DHG 052, staat I.
HGA, kaartenverz. kl. 0435.
- Sterftekaart over het tijdvak 1885-1894.
Door A.H. Pareau.
Lithografie: John C. Bignell, 1897.
Uitgegeven door de Vereeniging tot verbetering van den gezondheidstoestand te 's-Gravenhage.
Steendruk in kleur.
Cartobibliografie: DHG 127.
HGA, kaartenverz. gr. 0883 T.